

България'2003 пред моето огледало

Нелли Недева, New Zealand

Цитираните в текста стихове, чийто автор не е посочен, са на Екатерина Йосифова

“The moment you separate yourself from the sunset, the poet in you comes out. Out of that separation poets and painters have tried to express themselves, to share their experiences with others. All that is culture.

The actual sunset is beyond your experiencing structure to capture. The observer is the observed. You cannot separate yourself from what you see.”

U.G. Krishnamurti

Когато говоря за България, знам че говоря за една абстракция. Няма такова животно в реалността. Има разни неща, струпани от природна и човешка ръка върху охранявана с граница територия.

*“И всичко това на моя крайчец
на една земя, която е обла.”*

Обикновено “моя крайчец” се отделя и започва да се сравнява и противопоставя на другите крайчеци от облаята земя. Почти винаги се получава така - родният крайчец доминира над облаята земя, всички събития под слънцето се преценяват и претеглят в контекста на неговия мъничък интерес.

Не бива да се забравя, че думата България е една умствена конструкция, затвърдена от години възпитание, образование, спомени, навици, опит . All that is culture, както е казал философът. На камъка, вятъра и морето не им пука дали някой ги нарича България. Те са си добре и така - без определение.

И още нещо - умствената конструкция България е строго индивидуална. Всеки, в който живее тази конструкция, има определена картина зад нея и тази картина е абсолютно уникална. Няма две еднакви Българияи, пък били те и абстракции.

Тук ще говоря за моята абстракция България, а не въобще за България. Въобще България - няма такова нещо, освен в географските карти.

*“Но може би единствено
си вярна ти във строгата абстракция
на картите....”*

Кой знае...

И ето - връщам се в родния си град Шумен. Лятото на 2003 е. Жежко е, края на май е, спим на отворен прозорец, по цяла нощ трещят камиони и моторетки по тясното шосе край блока. Шосето води до едно село и там свършва. Къде е тръгнал този народ посред нощ - не е ясно никому. Баща ми твърди съвсем сериозно, че това са крадци - нощта е тяхното време за 'бизнес'. Той сигурно има основание - старото ни лозе, кацнало на баира над въпросното село, беше оградено до шушка преди време. От бараката е останала само плочата. Сега там е пущинак и змиярник, предполагам. Аз си оставам с хубавите спомени за това кътче, на които не им е тук мястото.

Апартаментчето, в което живеят майка и татко, е панелно, в краен квартал, сред невероятна цигания и мизерия. На осмия етаж е, тоест на припек, има страхотна панорама към Шумен. Платото с хижата, Илчов баир и далечната розова верига на Мадарските скали увенчават градската панорама. Терасата е вехта и пълна с натурии - олющен от "елементите" шкаф за провизии, кофа за боклук, въжета за пране, на които се веят грижливо изпрани найлончета. Мирише на напечена от слънцето мозайка. Вътре апартаментчето е подобно - мъничко, вехтичко, с пожълтяли тапети, очукани шкафове, на места взело да мухлясва.

*“.....горе-долу по мярка е къщата,
заградена отвсякъде от небе и от време.
Тук-там духа, тече, зиме в стаята, лете в*

къшлата,

сладката смрад замайва, духът благодарно дреме.”

Майка и татко са пенсионери, и то отдавна. Къщата им е по мярка, заградена е основно от небе - безкрайно небе над плоския панелен покрив.

Тук-там тече, както личи по изсъхналите чучурки по стените, зиме и дим се процежда кротко от комина в стаята - зимната стая всъщност

е кухнята. Зад запотените ѝ стъкла, между печката, транзистора и тетрадките, времето се точи бавничко. Замяни от сладката домашна смрад, с благодарно дремещ дух, майка и татко недоумяват защо настоявам за ремонт на апартамента.

Искам колосален ремонт! Да хвърчи покъщнина във всички посоки!

Искам миризма на прясна боя! На току-що лакирано дърво!

Пътят към центъра е за окайване.

Подивял бързак е стеснил тротоара дотолкова, че двама души трудно се разминават. Пък и едва се виждат. Даваме си търпеливо път. Скоро джунглата ще изгълта всичко.

Потрошените плочки са точно на същите места като от детските ми години. Отворили са се нови дупки. Растат на воля бурени. Масивни липи са изгризали и бездруго тесните тротоарчета в полите на центъра. Около тях - липови самораслеци задушават паважа. Паркирани трошки по джанти. Прахоляк, гълчава. Но пък се носи мек мирис на липа.

Липите в Шумен са оплели дори електрическите жици.

Има места, където са останали само тези уханни хищни дървета - те въввират клоните си в изчегъртаните прозорци на призрачни сгради - рушащи се, облещени сенки по пътя към Кьошкочете. Тихо е, задушно, смрадливо и някак заупокойно. В края на опустялата улица започва гората на Кьошкочете - тя вече е гора, а не парк. Сенки на пейки, части от шадравани, тук-там отгласи от опитоменото ѝ минало. Диво е, страшно е, няма хора. В зоопарка се мотаят павиан с червено дупе, проскубан орел и нутрия с големи като търнокоп оранжеви зъби.

А, и една подивяла от самота мечка.

Боже, колко тъга има на този свят! И мизерия.

Старите слънчеви сгради с барокова архитектура имат нови комини - иззидани накриво, от груб бетон, с по една ръждясала тръба втикната в тях. Да си личи отдалеч, че сегашните им обитатели са бедняци.

Бедност, самота, тъга и разруха се лющят лениво на припек.

*“Върху поломеното величие
пораснала
сиромашия.*

*Колиба върху замък,
върху олтар -*

огнище.”

Като казах олтар...

Ще ми се да напиша нещо и за старините в Преслав - по-точно за Златната (Кръглата) Симеонова църква.

Бяхме там в късния следобед на 31-ви май, моя рожден ден. От Мадарските скали запрашихме към Преславските старини. Уж двете места са свързани в двойка като Маркс и Енгелс, като Пижо и Пенда, а пък е трудно е да се намерят по-различни по дух камънаци.

Мадарският камък е неръкотворен, той е изваян от природата. Там се вият бръшляни, капят сълзи в пещерата на водните нимфи, мирише на езичество, на Дионисий, кънти ехото на богомилска проповед. Както е езическо, тъй се има за символ на българщината - може би заради Конника. Култово място е, тумбят се безброй посетители, изсипват се цели автобуси с боричкащи се ученици. В Голямата пещера има щатен кавалджия - всъщност той свири на дудук като го сменя от време навреме с гайда.

На Преславските старини никой не стъпва.

Там се препичат мързеливо костите на старата българска столица - камък, от ръка издялан, положен в крепостни стени, дворци и църкви. Християнски камък, очовечен - тук стърчи колона с коринтски капител, там - олтар на църква, в далечината пътеката води към укрепена кула с бойници.

Е, не е култово това място за българина. Тупкащото сърце на средновековната ни цивилизация сега е подивяло и безлюдно.

Тих следобед, слънцето е вече слабичко, бълбука каменна чешма край пътя. Из рядката горичка над чешмата се разнася пръхтене, пъшкане, тупурдия. Дрънчат чанове, поблейват овце, като пожар пъплят по склона. Остригани са. Хърбав овчар подтичва подир тях със сопа в ръка. Делови е, не свири на дудук и е вързал на главата си носна кърпа.

В Мадара - фолклор, в Преслав - пасторал.

Към Кръглата църква водят стъпала - от тежки каменни плочи, потревявали, светнали от слънчеви зайчета. Първо се вижда каменния зид, който опасва като пашкул църквето, после над него цъфва апсидата - недовършена, с три прозорчета. Самата църква може и да е била навремето златна, но сега е по-скоро кръгла - ниските ѝ стени са накъдрени в полукръгли ниши като пандела. Веднъж обгърната от кротките и полегати дялове на Източна Стара планина и втори път от недовършения заоблен зид, църквата създава

особено усещане за уют. Над късите половинести стени зреят безсрамни черешки, подобно на уличниците-липи в Шумен. Там дето има руини, има и цвят, и плод. Има и веселие...

*“В дома без покрив и стени
отдъхват кротко миналите с бъдещите дни.
Над съсипни веселие кълни
и виното на спомена сладни.
Под кожата от кал и от трева
посланията се четат едва.”*

Но това че “посланията се четат едва” не е повод за драма, а за празник. Съсипните са перфектна хармония между човешки ред и космически хаос - там дето свършва създаното от ръката на майстора, започва танца на живота. Върху капителите - небе, връз зидовете - черешки:

Веселие кълни, както се вижда от снимката. А може би възбуждане, възбуда от допира с руини, който по много специален начин раздвижва въображението на някои по-чувствителни натури като например писателя Йордан Радичков.

Ето какво е казал той по въпроса:

“Когато съм сред развалини, чувствам как душата ми се възбужда, въображението се размърдва и протягайки се, излиза от своето леговище. Не мога да си обясня защо това е така, но

пред развалините изпитвам дълбоко вълнение. Всяка една завършена работа, както и всяка една завършена постройка ми изглеждат глупави и надменни. Предпочитам развалините. В завършеното дело обитава самодоволството. В развалините обитава трагедията. Тя пропълзва из тях или се препича върху тях като някой гущер. Този именно гущер е самата душа на развалините.

Вие може и да не го видите, но вас той вижда.”

В Кръглата църква отвсякъде те следи това невидимо око. То изпълзва от пресъхналия кладенец, занича иззад колоните, пробягва като сянка над теракотните плочки и се мушва през прозорчетата на апсидата.

Вие може и да не го видите, но вас то вижда.

В Шумен са открили една нова книжарница на име “Хеликон”. Лъскава, модерна, “с климатик”, както пише на вратата ѝ. Вътре - книги много и подредени по раздели: кеф ти компютри, кеф ти стари цивилизации, кеф ти литература на английски, преводна, градинарство, спиритуалност, семейство, психология, философия... в дъното има дори книги на български автори. Сред тях и “Дарението”.

Мъжът зад щанда (магазинер ли, книжар ли - как да го нарека) е изключително любезен. Изглежда възпитан, начетен и интелигентен. Говори правилен български език и с перфектна артикулация - някак не мога да си го представя да пердаши по ‘шуменски’. Постриган приятно, избръснат гладко, очила със златна рамка. Услужлив, внимателен, проверява акуратно на компютъра налице ли е исканата книга.

Има само един кусур: прекалено е сериозен.

За него книгата стои много високо - то е видно. Със сигурност му харесва да се вижда отстрани като културен човек, тачещ литературата. Сто процента е от тези, които никога не хвърлят книги. Книгата - това е прозорец към света, духовна храна, словото наше насущно - как тъй на боклука!

Може би е завършил българска филология в Шуменския университет. Като го гледам колко е надървено сериозен - такъв трябва да е. От онази кохорта страшно начетени литератори, които силно си вярват, че само човек, завършил българска филология, може да напише роман.

Филология... думата идва от “обичам логоса”, тоест обичам знанието. Както философията е любов към мъдростта, така филологията е любов към знанието. Уж. Много някой знае какво точно е мъдрост и какво - знание.

Ама да речем, че знанието (логоса) е информация и като такава е двойствена (тезата за сметка на антитезата), а пък мъдростта (софия) е опита, който съзира иззад двойствеността тържеството на парадокса. Знаещият избира по-истинната от двете алтернативи, а мъдрият не избира нищо, защото двете алтернативи са лицата на една и съща монета, наречена парадокс.

Каква е ролята на българските филолози - това изключително сериозно войнство, издигнало на пиедестал Царица Книга? Тяхната роля е подобна на ролята на себеотразяващото съзнание, с което е дарен човека - да се занимава със себе си. Книга, която се занимава с книгата. Слово, разсъждаващо върху собственото си величие и важност. Човекът, занимаващ се с това безсмислено занятие, естествено, има високо мнение за себе си и се кичи с кухите лаврови венци на духовността.

Тоя феномен е общочовешки и важи за всяка писмена цивилизация - да гради от словото си идентичност, да обвея буквите си с ореол на святост и даже да се толерира сравняването в святост с писмената на други народи. Ей го и нашият Черноризец Храбър, дете дечурлигите кълват в училище, е изтърсил черно на бяло следното ‘недоразумение’ в Азбучната си молитва:

“...славянските букви са по-свети и повече за почит, защото свят мъж ги е сътворил, а гръцките - елини езичници.”

Един вид, елините езичници са по-долна категория филолози от нашите славянски седмочисленици, които са свети хора - и църкви има на тяхно име даже. Чували ли сте за църква на името на цар Кадъм, който е съчинил финикийското писмо, станало основа на гръцкото? Неее!

Хайде, да речем че тогава, в мрачния десети век, славянските писмена са имали нужда от такава наивна защита, градена с глинени аргументи от рода на “по-свети, защото свят мъж ги е сътворил”. Но сега? Кому е нужна тази апология? Защо се учи толкова прилежно в училище вместо да се остави там, където ѝ е мястото - в архива на историята.

Защото гради идентичност, а идентичността е различност. И не различност като своеобразност, а различност като превъзходство. “Нашето е по-свято... вашето е направено от езичници...” и т.н. Крайчец срещу крайчец воюват векове на тази обла земя.

Вярно, езикът и писмеността са необходими за сцеплението на обществото, населяващо определена територия. Чисто комуникативно - нищо повече. Говорейки, предаваме информация непосредствено, пишейки - предаваме информация през времето и пространството. Такова е приложението на езика - прагматично и утилитарно.

И не само. В улегналите цивилизации, където хората имат малко свободно време да побезделничат, словото започва да упражнява и друга роля - става източник на удоволствие и забавление. Така се появяват поезията, приказката, есето, романа, епоса. Те са източници на удоволствие. Естетично или не - без значение, то е удоволствие.

Бедата настъпва, когато езикът възприеме чисто идеологическата функция да създава идентичност. Тази роля е манипулативна. Тя ражда патриоти, които после лесно се убеждават да се строят под знамена, да убиват или да се оставят да загиват "геройски". Защото "моето слово е по-свято и по за почит от твоето".

Вижте сега къде стои армията от адски серозни български филолози?

Стои ли тя при комуникативната роля на езика? Ако беше там, то обучението по български щеше да приключи с научаването на писането - елементарната грамотност да построиш изречение и да изкажеш мисъл с определени графични знаци.

Стои ли тя и при другата, безделническата роля на езика - да носи удоволствие. Ако стоеше там, то в училище щяха свободно да се четат произведения, които забавляват. И не само литературата, но и музиката, живописата, театъра и танца щяха да намерят път към детето-ученик. Ако беше въпроса за насладата от изкуството.

Но не е в това въпроса.

Въпросът е в издигането на изкуствен пиедестал, на който да се настани книгата - ценна поради простия факт на съществуването си. Словото, с помощта на което се промиват мозъци и се изграждат родолюбци, войници и гласоподаватели.

Филолозите едва ли си дават сметка за това. Както мъжът зад щанда, който може и да не е филолог, но е начетен, с идеална артикулация и златни очила. Той със сигурност никога не изхвърля книги. Аз изхвърлям. Само този, който пише книги, знае, че книгата не е вещ за обожаване и си позволява лукса понякога да я хвърли на боклука. Особено когато не е нито информативна, нито наслада в минутки на безделие.

Влизах в книжарница “Хеликон” неколkokратно и всеки път се канех да се представя като автора на ей онзи роман в дъното. Ама не посмах. Що тъй не посмах - не знам. Може би съм скромн човек, може и нещо друго да е. Дожаля ми за респекта, с който момчето със златните рамки щеше да ме погледне. Не съм нещо повече от него, нито той е по-малко от мен.

Ах, между нас на висок трон е седнала Нейно Величество Книгата!

Как езикът служи за всекидневна комуникация е ясно - отиваш, да речем, на пазара и питаш на сергията колко струва едно кило моркови. Отговорът не може да бъде двусмислен, той е почти сто процента конкретен. Казвам “почти”, защото докато бях в България, чух за случаи на двусмисленост и в подобен тип комуникация. Например, майка ми пита в магазина: хлябът от днес ли е? Отговорът: не, от миналата година е.

Горното обаче е драстичен пример как в България се разпада човешкото общуване дори на най-банално ниво. Друга тема е тази, няма да я нищим сега.

Има философи (такъв например е Ю Джи Кришнамурти), които считат, че това е тавана на общуването. Колко струва едно кило моркови. Оттам нататък се влиза в сферата на спекулациите. Кой какво разбрал или неразбрал - настъпва словесно недоразумение. Може и така да е, когато става дума за общуване между двама души. Когато обаче човек общува със себе си.... ех, там се влиза в чертозите на Словото като източник на удоволствие.

Например, купувам си аз от гореспоменатата книжарница “Хеликон” най-новата стихосбирка на Екатерина Йосифова “Нищо ново”.

Отварям я. Вътре, забелязвам, има доста ‘водни’ стихотворения. За извора, за карста, за високото езеро, за реката, за въдичаря и рибките, които “скочиха в жаравата на залеза”. Едно от ‘водните’ стихотворения обаче стои някак отделно от останалите - то е хем ‘водно’, хем ‘лятно’. А съчетанието от ‘водно’ и ‘лятно’ дава ‘юнско’.

‘Юнското’ стихотворение се казва “При Ани”.

В него Ани пере - на ръка, в корито.

“С ръце в прането Ани е добре”

...и оттук започва един истински концерт за сапун и оркестър:
*“Танцува парата, попуква бухналата пяна,
солени капчици потупват в коритото на Ани,
ей пяната нехайно
ще погребете прозрачната им тайна.”*

На това място споменът ме връща в детските ми години - на село, при баба, по време на летните ваканции. На плочника под асмалъка, на пъстра сянка, баба ми пере в дървено корито, качено на стол. Пере тя селските си дрипели с посивял от търкане домашен сапун, танцува парата, попуква бухналата пяна, капчиците се пързаят по изпотените от жегата стени на коритото. После изхвърля сапунката в най-отдалечения край на градината (“мъртвичаво място” би го нарекъл Радичков) и простира прането на кривите телове над плочника като го защипва с разкрачени дървени щипки - досущ едни унили лястовици.

Юни е - ей на, спомням си с умиление началото на лятната ваканция. И солените капчици носят тази прозрачна тайна:

*“За лятото, за лятото: за топлата трева,
небето с аления дъх и облаче едва...”*

Топла е юнската трева и небето е с ален дъх. Припек е, ранен следобед, на плочника полекичка се удължават сенките на асмите. Аз се къпя под тях, поливам се с кратуна, с която пък загребвам вода от кофа. Водата в кофата е топлена на слънце - мека, дъждовна вода, а пък кратуната е с извита дръжка, расла е на някой селски плет. Подарък ми е от комшии-турци - те, турците, отглеждаха много кратуни и имаха в излишък. Обичам да се къпя с кратуна, това за мен е цял ритуал, особено ме възбужда миризмата на мокра кратуна - влакнестата ѝ сърцевина има сладниково ухание... едно такова специфично юнско ухание като аления дъх на небето с “облаче едва”.

*“През лятото, през лятото. А лято е сега,
премина дъжд, гръм отгърмя и разцъфтя дъга.”*

Юни е - сезона на градушките и бурите. Най-водния месец; в нощта срещу Енювден се развихря лудешка водна вакханалия - беснеят водни вампири, таласъми и караконджули; вили-самовили завличат закъснели пътници по дъната на вировете. Тъй празнува водният бог празника си - в деня на лятното слънцестоене, а пък слънчевият бог празнува през декември.

Юни е - месеца на натежалото от виолетови облаци небе, на Свети Илия с неговите светкавици и гръмотевици над ливадите.

Сух и безводен е днешния юни, жежък и прашен.

“Няма ливада, няма колендро,

*някога беше - чисто и ведро,
някога с някого тичахме мокри,
лепнеше мойта басмяна рокля,
целувахме се здравата
под близките светкавици.”*

Това не е мой спомен. Не помня нито мокри ливади, нито миризма на смачкано колендро, нито пък съм тичала с някого по мокра басмяна рокля. Обаче си спомням плющящите юнски дъждове от детството ми. Както и кроткия плисък на водата, разливаща се от кратуна. Ранен следобед е, по тялото ми танцуват слънчевите петна, хвърляни от асмаляка. Баня на въздух, на открито... тук въображението ми полудява. Почти си “спомням” как се раждам като Афродита от вълните на Кипър, как ме спипва ловеца Актеон като Диана, къпеща се с нимфи в пещера (богинята-девица не на шега се вкисва и превръща горкия Актеон в... елен, доколкото си спомням), как се нося из “светлите заливи речни” като нимфа на изворите и “делвата ту си напълня с пееща влага, ту я излея обратно”, както ме е видял ренесансовия поет Джовани Понтано.

Тъй е било в правремената, в детството на света, когато са шетали нимфи и водни духове, богини са се къпели в пещерите, самодиви са сушили косите си на припек край вировете. После боговете си отишли, а простосмъртните започнали да се къпят на закрито. Появила се е римската баня, чиито обли руини сега се пекаат на слънцето буренясали. След нея - турската баня. Медните тасове звънко са припявали в мраморните корита край Босфора, а сега и те пресъхват полека.

Бяло, квадратно помещение с купол, от който блика светлина. Сводести прозорчета с многоцветни стъкла. Околовръст - мраморни пейки, прекъсвани от умивалници; в средата, точно под купола - две поизтъркани от употреба вани с бронзови кранчета за топла и студена вода.

Намираме се в банята на двореца в Балчик. Банята е турска, а дворецът е румънски и представлява двуетажна вила с минаре и веранди. Що му викат дворец - не знам. Сигурно защото в него е живяла кралица, а кралиците по правило живеят в дворци. А може би навремето вилата е изглеждала дворец в сравнение с обиталищата на тогавашните балканци. Има си удобства - споменатата вече баня за ориенталски наслади, широка камина с

котлони за готвене върху огнището, прозорци с миндери под тях, веранди, надвесени почти над морето - ех, чудно място с чудна гледка. Замижваме пред следите на занемара - верандите са прашнички, но, да речем, бризът от морето е докарал пясъка. Глъчката откъм плажа се удавя в равномерния плисък на вълните, мирише на йод и водорасли. Всъщност, казвам си, много лоша услуга се прави на вилата като ѝ се вика 'дворец'. Тази къща над морето е въплъщение на простота и пестеливост. Обикновена вила с варосани стени и тераси от тъмно дърво.

Тя бледнее пред посестримите си по Черноморието - тези нескромни и нескопосни постройки в странни архитектурни стилове, които собствениците им гордо са нарекли 'замъци'.

И наистина пътят от Варна до Балчик гъмжи от гореспоменатите 'шатота' - претенциозни динозаври, курдисани наред лозя; овошки и зарзават надничат в укрепените им като бойници тераски и прозорчета. Вилата в Балчик обаче затова е дворец, а не вила, защото е кацнала наред царска градина, а не лозе. Обширен парк с каменисти алеи, извори, водопади, езера с лилии, меланхолични магнолии над охрени делви, чимшири, постригани в разни форми. Тук параклисче, там белведере, кактусова градина или бухнали като балдахини увивни по каменните дувари над плажа.

Вилата, морето и градината - една симфония от камък, вода и зеленина.

Тук-там камъните са хлътнали, поизядени от времето, солта и вятъра. Гущери, мухи и паяци кръстосват зидовете, от тревясалите пролуки изпълзват невидими денем змии. Цъфтят одъртелите кактуси, пука се мрамора; тук редът е привиден - чимширите и полегналите клони на магнолиите крият нещо шумолящо, цвъркащо или спящо. Облата вила на румънската кралица е размахала криле над това неведомо царство като един загладен от кълване на рибета гларус.

*“Над къщата обла грее слънце, хладнее луна,
свири вятър, вода се полюшва в огромното блюдо”*

Люшка се морето в огромното си блюдо, люшка се и се върти полекичка около слънцето и звездите. Заедно с облата вила, каменните дувари, гущерите, магнолиите, кактусите, делвите и хладната луна над тях.

Шуменският говор не е толкова мек, колкото си го представят в Западна България, но не е и съвсем правилен. Гласните търпят редукция и съкращения - ‘водата’ се превръща във ‘вудътъ’, ‘главата’ - в ‘гльвътъ’. Особено показателен е примера с думата домати, чието множествено число е домати. В Шуменско домати е

‘думати’, а доматиите са ‘думатитъ’. Членувани, се получават живописните ‘думатиту’ и ‘думатитъта’.

‘Думатиту’ не е просто единственото число на ‘думатитъта’. То е нещо много повече. То е обозначение на цяла градина с домати, дума-символ на селските копнения на шуменския пенсионер.

Ей я майка, слабичка като тънкогърла амфора, щръкнала наред кухнята, реже ‘думатитъта’ на салата. Ножчето е възкъсо и тъпо, палеца ѝ - разперен срещу острието, насечен нагъсто от безброй предишни ножчета на ‘думатитъ’. Посивелите ѝ чорли се вият над челото ѝ като пепеляви пламъци; тя бърчи устната си като заек срещу слънцето, обелва горните си зъби като нутрията от зоологическата градина. После пак се навежда над ‘думатиту’ и продължава да го кълца на салата.

Човек живее и умира; на снимките остава едно непознато лице. Косата е вчесана и прибрана, чертите са спокойни, погледът - ведър, устните са разпънати в изкуствена усмивка. Напрежение струи от такива нагласени снимки, но точно те ни гледат от албумите, некролозите и паметните плочи. Минава време и забравяме реалния човек; в нас остава снимката.

Затова сега така графично описвам майка ми - като амфора, като заек, като нутрия с развети чорли - за да съхраня с думи това, което никоя снимка няма да съхрани.

Известен шуменски доктор се е обесил. Бил е ‘зле с нервите’, както научаваме над торба череша край пращен електрически стълб с некролога му. Майка ми е любопитна за подробности, върти уж случайни въпроси, но резултатът е един и същ: доктор Х. се е обесил, защото не е бил добре с нервите.

В стария Шумен са се белнали много некролози. Вървя си аз в жегата из кривите баирести улички над площад “Добри Войников” и чета по тежките фасади на къщите: цигуларя Веселин Спиров, пианистката Дора Кандиларова, литераторката Росица Бозаджиева. Вехти са некролозите, остарели са смъртите, които съобщават. В замяна на това прясно е скорошното самоубийството на д-р Х. - някак нелепо в този умирисан на липи юни. С мистерия е обвито и всеки тайно предполага неизказана, но съвсем реална причина.

Д-р Х. е избрал как да умре; повечето хора оставят това на съдбата. Вместо да планират смъртта си, те планират как и къде да бъдат погребани. Майка ми също е умувала по въпроса; тя иска да почива вовеки до баба си Иванка в старите селски гробища на Вехтово.

От ваканциите при баба си тя пазела най-свидни спомени - онези умилителни отпечатъци от детството, които се връщат като

припев през целия живот. Помнела как зимъска лежали вечер с баба Иванка в тъмното, а пламъците от печката танцували по тавана. Топло било, играели отраженията на огъня, вън свирела виелица. Лете пък баба Иванка ѝ пъхала в устата току-що изпечени на жар чушлета. Хубаво ѝ било с баба Иванка, животът бил прост и щастлив. Затова искала накрая пак да се върне при нея. Да се гушат заедно на топло, докато вън вие бурята.

Огнени са ранните спомени на майка ми, а пък моите са водни. Огнен човек е майка ми, разпален, амбициозен, пламъчета святкат в зачервените ѝ очи. Воден човек съм аз, мекушав, миролюбив, все гледам да ливна с кратуната вода в огъня на разправията. Радичков тук ще каже, че Бог обича водата, защото е набожна и богобоязлива, а пък Дяволът обича огъня, защото огънят е безбожник. Безбожник може да е огъня, но с вода не можеш да се стоплиш в зимна нощ, нито пък чушле да си опечеш в летен ден.

Чудно, как в митологичната памет на българина гробището е старо, изоставено, тревясало, там почиват костите на баба и дядо; в такова гробище всеки тайно лелее да бъде положен, но не говори за това докато е жив, и хоп! - като умре вече е късно да си каже и роднините го бутват в безличното и пренаселено градско гробище.

Самият Радичков - този бард на митологичната ни памет - е видял в градските си нощи тази призрачна картина на изоставените гробища в родната му Калиманица:

“...гробищата тъй много буренясаха, че човешки крак не можеше вътре да стъпи. Покриха се те с къпина, синя трънка, глог, дива шипка - нежна и дъхава. Всякакви храсти избуяха там, повет се повдигна от земята и се заусуква около старите дървета, оплете той яко дивите круши, брястовете, горуните, ябълките дивачки, овърза ги, увисна надолу от клоните, а откъм земята нов повет се показва и запълзя нагоре, за да се срещне със стария повет. Джанки отнякъде поникнаха и побързха и те да се изтеглят нагоре. Като че цялата дивотия от милия на сърцето ми роден край се наговори и се събра в изоставените гробища, за да ги скрие от поглед. Всичко това цъфтеше, зрееше и падаше по земята, без от никого да се оползотворява. Пак цъфтеше, зрееше и падаше по земята, за да разцъфне отново. Бялата трънка и жанките се посипваха с цвят като с пуканки, срамежливо разцъфтяваше дивата шипка, нежно разтваряше цветовете си бодливия глог. Странен аромат обгръщаше тази пустош, странна дъхавост идеше от нея, на човешка мъзга и на човешка пот дъхаше.”

Пълно с мистерия е изоставеното гробище, подивяло от живота, който цъфти, зрее и гние, обвива с повет, усуква и овързва в дантела от трънки. Там караулят “стари надгробни камъни, обраснали с лишеи”, под тях лежат “белите кости на мъртвите, обгърнати и те нежно от корените на дива шипка, на къпина и глог”. И над тази забравена обител “суеверните свраки се обаждат една на друга в тъмнината и си казват тихо своите езически сврачи молитви”.

Неосветено е изоставеното гробище, в него като в едни развалини обитава трагедията. Вълнува се Радичков като го описва; видно е, че копнее да намери сетното си леговище, обгърнат от нежните корени на шипка, къпина и глог, опяван от езически сврачи молитви. Самодоволно е действащото гробище, като една завършена постройка е неподвластно то на силите на хаоса и затуй е мъртво. Мъртвешки подредено и сериозно.

В друг кръговрат се въртят мъртвите в старото гробище - пожив от живота на живите. Тъй всеки тайно мечтае да се разтвори в самото битие и да изчезне, без следа да остави подире си, без оградка на гробищното си парцелче, без евтинко мраморче с издялани годинки и порцеланова снимка.

На несъществуващо никога лице.

Нагоре от Балчик пътят внезапно опустява. Така го видях в началото на юни - празен път наред равното добруджанско поле.

След Каварна е село Българево; оттам е отбивката за нос Калиакра. Не бях ходила на нос Калиакра.

Предполагам, че името му означава “красива издатина” - намек, че носът се откроява сред останалите части на крайбрежието. С какво се откроява? Морският хоризонт е очарователно далечен, гледан отвисоко. Червеникави скали се спускат стръмно към водата; тази непристъпна стена продължава северно и южно от носа, додето поглед стига. Калдъръмен път се вие под облещеното слънце, стара крепостна стена препича извит гръбнак, вятърът подсвирва нежно и люлее полянки с цветя - лайкучка и мак, тинтява и магарешки бодил.

Прелестен е Калиакренския бодил. Наперил се е над цветната гмеж, разпукал е пъпки в увиснали от тежест цветове.

“....цъфти
тревица ниска сухичка почти,

*над нея царски се е извисил
великолепния пембян бодил -
оскъден рай, готов да се превърне
в усмивка на магарешките бърни.”*

Магаре не се вижда наоколо; в замяна на това във всеки бодил се е въвряла по една пчела - търси там сянка навярно.

Сянка за нас няма. Прежуря убийствено, дръглива смокиня е единственото дърво наоколо - и тя гола, с по някое библейско листо. През клоните ѝ свети в тюркоазено морето - на хоризонта то сребрее, но в ниското, под скалите, водите са зеленикави и осеяни с камъни, по които дремят охранени птици. Пътека отвежда към върха на носа; от двете ѝ страни са щръкнали камънаци. Много камък има на Калиакра; ако от него бликне вода, то със сигурност изливът ще е...

*“...сред тебеширена сухота. Глътка
с вкус на избеляла раковина. Мирис
на утаени правремена. Белезникав гущер.
Бяло и зелено: зелено с бели коренчета
в костите на прахта.”*

В бяло и зелено е пътеката над морето: зелено в кипарисите като вкаменени гущери и бяло в тебеширените плочи на калдъръма:

Върхът на носа е оживен - там има военно поделение, ресторант и пещера с находки. Амфорите доминират сред останалите експонати в пещерата, открити са на морското дъно. В древността с тях са разнасяли вино, зехтин и жито по Средиземноморието. "Блюдото", в което се люшка Черно море, също е осеяно с амфори - все от потънали антични гемии. Красиви са тези прости съдове, с грациозни гърла и чувствени тумбести тела, свършващи с остри дъна; положена в трикрака поставка, амфората сияе в нарочна ниша на пещерата като примитивна скулптура на богинята-майка.

Носът завършва с каменна арка и параклисче. Навръх носа двама юнаци се опитват да заснемат Калиакра с камера, монтирана на дълъг клюн; този клюн се мести загадъчно нагоре-надолу и ту потъва иззад каменната арка, ту изплува тържествуващ над морето. Забавляват се 'кинематографите', бурни възклицания съпътстват този Фелиниевски спектакъл; той се точи дълго в жежкото пладне на Калиакра. Слизаме по стъпалцата под арката - и вече сме почти над бездната. В нещо като каменна беседка се намираме, духа вятър през пролуките, а високо над нас, като гигантска метална чапла, плува скрибуцащия клюн на камерата.

След Българево е село Свети Никола, оттам е отбивката за курорта «Русалка». По-нагоре е село Камен бряг, от него до Яйлата са три километра - по черен път, сред ливади.

Яйлата е природно-археологичен резерват. Насред ливадата има голяма табела - на нея е указано, че е забранено да се спи в пещерите ѝ. Препоръчва се носенето на шапки, защото е диво на Яйлата и слънцето си го бива. Още много неща пише на табелата - за сарматските двукамерни гробници от втори век и крепостната стена на Анастасий, с която византийците се опитвали да спрат славянските нашествия от север.

От табелата тръгват две пътеки. Лявата отвежда до Малката Яйла.

Поляната свършва пред морския хоризонт. Появяват се камъни - струпани тук и там сред тревата. Цъфтят вездесъщите бодили. Сядам на един камък, гледам към морето, вятърът приятно духа в ръкавите ми.

*«А камъкът, от лишеи изписан,
е стар почти като спокойна мисъл.»*

Утъпкана пътека слиза към морето. Тихо е по нея, безветрено, закътано измежду камъните; високите треви навяват мисли за змиарник. Появяват се пещерите - те са мънички, 'едностайни', с по едно одърче за преспиване. Пален е огън тук, спали са хора. Пътеката продължава надолу - сред осили и прецъфтяли божури, край цяла смокинова горичка. Стигаме до брега - кротко подплисква морето по хлъзгавите червени камъни, в далечината една змия се изнизва във водата и отплува нанякъде.

Явно е усетила присъствието ни.

Тези скали, тези уютни пещери и склонове, обрасли с осили, тръни и полски цветя, си имат своите обожатели. Слушали сме много за Яйлата, тук дори през зимата идват влюбените в нея. Червен е тогава хоризонта, в ледените води на морето плуват патици. Лято е сега, ранен юни - тъкмо са прецъфтели божурите и още не са вързали смокините. Изгарящо пладне е, морето е гъсто като вино от антична поема за богове и герои, рибарска лодка оставя зад себе си пенеста дълга следа. Тихо е и омиротворено, само водата се плиска в плитчините и ветрецът свисти в тревите.

Оттатък е Голямата Яйла, там са сарматските гробници, има екскурзовод, немски туристи и цяла група алпинисти, които щурмуват скалите с въжета; величествени са скалите там и пещерите им са по-високи - непристъпни и зинали точно над морето.

Пътека свързва некрополите с крепостната стена на Анастасий, край нея има останки от каменни преси за грозде. Разминаваме се по пътеката с други като нас, те пък са се спрели да снимат някакъв гущер; гущерът се е изстрелял в храстите ужасен, търсят го с камери сред врява и суматоха. Шумно е тук и пренаселено, не смееш дори да се изпикаеш зад камък. Телефонът ми звъни, майка ми реди с плачевен глас: поръчали да им доставят готварска печка, но им докарали друг модел, ей на, разопаковали я току-що и се хванали за главата; сега да я връщат обратно или да си траят - ето това е въпроса; баща ми се е схванал от лумбагото и се превива надве, а и сгрешената печка е много по-скъпа, плочата е церанова, но пък няма капак - ще пръска по стените олио, когато се пържи на нея!

Едно е преживяването на Яйлата, друг е спомена, който остава от него. Като два различни модела готварски печки са; разопаковаме докарания и с изненада установяваме, че е различен; абе не е това, което сме видели в магазина и сме харесали. Отпървом се вкисваме, но после забелязваме, че сгрешеният модел е по-скъп. Може да няма капак, но струва повече и някакси много ни се ще да се послушаме и да го запазим за себе си.

В поезия, ако е възможно. Насипана в рамката на чуждо стихотворение за други брегове:

*Но онзи бряг, на север от Каварна,
все пак остана.*

Той беше

*единственото място,
от което си отидох*

*без чувството за нещо неизвършено,
без жалката надежда да се върна.*

Там имаше

*поляни със магарешки бодил, осил и мак,
некрополи и винени корита*

зад лозници диви,

*смокини, пещери, окъпана змия
на червеникава скала.*

Бях там един следобед,

един път само,

седях на шуплестия камък, гробница

на древни миди,

не правех нищо,

дишах миризмата

на водораслите, които гинеха по съхнещите камъни,

накрая завих капачката върху зеницата на камерата.

Всяка сутрин баща ми се качва на Илчов баир. В пек и студ, в дъжд и сняг, той е горе, на 'паметника' - или както официално се нарича - мемориален комплекс «Създатели на българската държава». Има си дружинка от навитаци, повечето пенсионери като него - сбират се по завоите и на тумби обикалят из шуменските гори. Пъстра е тайфата им - от хоров диригент до очень лекар.

Росно и облачно е в тази майска сутрин; направо казано си е кално. Рано е, градът се е събудил, но още не се е раздвижил. Качваме се бодряшки по стръмните павирани улици към подстъпите на Илчов баир. Много нови къщи има в този пояс между центъра и планината; свети в бяло мазилката, тъмнее дървото на верандите, червеняят покривите, закичени неизменно с чиниите на сателитни антени.

Пролетна е зеленината и мокри са листаците; за жалост, не знам имената на растенията, които се вият в млади горички, но това едва ли има голямо значение. Вече се движим по алея-шосе, край нас припкат бегачи, минават на подскоци кучета, лениво пъплят натезали дами. Забранено е за коли и е толкова тихо; долу под нас градът дими с изпаренията на влажна, умирисана на мляко, кафе и кифлички сутрин.

Люляци се зеленяят - неотдавна са цъфтяли, но сега са само част от зелената стена. Едро крачи баща ми със старите си кецове; дребничък е той, но жилав и изпечен; краката му са възлести и шоколадови от слънцето. Тъй ще го запомня татко...

*«с вехтите си туристически обуца
понесъл във вехтата раница
бедите си завити в чиста кърпа.»*

Хладно е в тази понавъсена сутрин, но той е с неизменните си къси гащи - ентузиазиран и пълен с истории от мормонската школа по английски. Два пъти седмично ходи той на уроци по английски, които дават безплатно млади американчета-мормони; там е другия му живот, другите му познати и приятели, които вибрират с грижите и радостите на средната възраст, а не с пенсионерски етюди за оперирани простати.

Баща ми хич не обича разговори за простати.

Вече сме горе, на челото на Илчов баир. Разни шосета се отделят и кръстосват по платото, но всички се сливат навръх каменния динозавър на 'паметника'. Огромен е този мемориал на българските ханове и царе; с гълъбовосив полиран мрамор са облицовани бетонните му тела. Облаци плуват в мрамора, ехото се удря във високите остри чертози, начертани с геометрична прецизност. Няма сводове, арки и полукръгли ниши, нито пък човешки пропорции са блазнели създателите му. Настръхнали и страховити богове обитават 'паметника' - тук колосален Аспарух е забил чутовен меч пред разцвилен кон-чудовище, там Борис се е надвесил облещен изпод гигантски процеп под форма на кръст; само царският му пантоф е на нивото на погледа ни - заострен и засукан е този огромен пантоф, украсен с каменни винетки. От всеки ъгъл предците ни надничат с напрегнатост и хистерия, дори достолепните книжовници, гушнари по едно каменно томче под мишница, са се вторачили като бухали в смазаните от размерите им посетители. Величави са създателите на българската държава, внушава монумента; истински исполини на военното изкуство, дипломацията и книжовността са нашите прародители в сравнение с пигмеите-мушморози, които сега пъплят между пантофите им и щракат с камери - недостойни да яздят конете им, да въртят мечовете им и даже томовете им да отварят!

Недостоеен е баща ми за страховитите чизми на прародителя Аспарух. Ей го, слиза с избялялите си кецове, номер тридесет и девети, по мраморното стълбище на паметника - помпозно стълбище, увиснало над Шумена града голяма. Сякаш от райските селения слизаме с него, а долу, под нас, са белите палати на собствениците на «Фикосота» - модерните исполини на бизнеса. Слизаме все по-надолу и вече сме в града, по тихите му улички със сгушени блокчета и разлюляно пране. Тук превита надве, грохнала къщурка - изпод мазилката от кал и слама се подава изтърбушена стена от плет, там раиран котарак почива на прозорец, а зад него зеленее самотно възправен калкан, целия в мокър от росата бръшлян. Утро е.

*«Покривите са измити
Небето е избърсано
Гълъбите са събудени
Котките са сити.»*

Живеем в сложен и фрагментиран свят. Централно житейско мото е преуспяването, измерващо се в добра кариера и пари. Образованието става огледало на този обществен дистрес; в него цари хистерията на елитните училища, приемните изпити, класациите, стипендиите, олимпиадите и златните медали. Животът е идиотско състезание със себеподобния и училището е първия тепих, на който излиза наплашения малък човек.

Съвременна България отдавна е излязла от златната летаргия на социалистическото общество - вярно, заблатено, но пък обезпечено, с гарантирана работа и доходи. Да се чуди човек кое е за предпочитане - спарения въздух на кафеза с осигурена прехрана или шибациите невротични ветрове на конкуренцията.

Днешният българин няма избор. Брули го вятъра на вълчия капитализъм, където всеки се оправя както може и никой на никого не е брат. Цари състезателен дух; родното училище вече не е възрожденски оазис на национални ценности, нито пък идеологическа школа за възпитаване на млади комунистчета. Там духат спортни ветрове, въпросът е кой ще стигне пръв на финала и ще грабне приза на елитното училище или стипендия в чужбина. Родители с треньорски свирки размахват гири и стероиди. Гирите на заплахите за ужасно бъдеще отвъд състезателната скамейка и стероидите на извънкласната подготовка и частните уроци.

На финала чака тема за баба Илийца - баба Илийца, която отколе върти кола на бедното ученическо въображение. Върти се горкото въображение, върти се безпомощно в гигантската паяжина на този немилостив състезателен свят:

«Понеже лодкарят отказал да я прекара, баба Илийца измъкнала кола и се прекарала сама.»

Това написва нашият малък спортист, научил вече основния си житейски урок - отказва ли едно общество да те прекара, грабваш кола и се прекарваш сам през ледената река на живота.

Моето училище - това преди около двадесет години - беше наивно и доморасло, ненаучило се още на претенции. Ваканциите бяха дълги, нямаше конкурсни изпити. Цяло лято изкарвахме на село при баба, на море, на планина или в игри на дама, ластик и гоненка из мазетата. Върховна цел беше да се отчетат някоя и друга торбичка с лайка пред билкаря или да се впишат някоя и друга книжка в 'читателския дневник'.

*“Защото детството ни беше
неизкушавано,
големите промеждия -
опасни колкото училищната лелка със парцала.”*

Скромничко и непретенциозно беше това детство. Но някакси успя да ни изхрани майчината сянка на соц-бедността. Оставяше тя отворени прозорците към градината - оттам подухваше не вятъра на състезанието, а топлия бриз на играта. Претълкуваше се играта - "остроноса, с огнено размятана опашка" - и ни повличаше след себе си.

*“Отново кътчета за криене,
храсти и ливади некосени,
пътеки,
почти невидими, край тях татул едрее,
прекрасните цветя на леността живеят своя
невинен и чудовищен живот.
И стиховете са сред тях.”*

Да, и стиховете са сред прекрасните цветя на леността. Те обаче вече не живеят своя невинен и чудовищен живот, защото е безотговорно да си ленив, да мързелуваш през летните ваканции. Да четеш под сянката на селския асмаляк... стихове на Пушкин, да речем. За Бахчисарайския фонтан, хълмовете на Грузия или Дон Жуан и Лепорело в потайна доба пред вратите на Мадрид.

Но кой сега чете стихове, невлизащи в задължителната програма на конкурсния изпит?

Ще ми се да напиша нещо и за Силистра, защото и тя влиза в моята България'2003.

Силистра е в най-отдалечения и пуст край на България - и не защото е гранична, а защото край нея не минават важни пътища, не се върти стокооборот и пътникопоток, не гърмят тирове и не се вият опашки от туристи и гурбетчи.

Лениво подплисва Дунава, поклащат се тръстиките, пеликани тракат клюнове из блатата, слънцето залязва на запад като портокал, оглеждащ се в прозрачните дипли на реката. Такава е картината на крайдунавска Добруджа, когато пътят напусне оживеното пристанище Русе и поеме към Тутракан и Силистра. Пусто е и тихо, акациевите гори цъфтят край шосето, селцата са нарядко, чешмичките и ханчетата - оглушали.

Смея да отбележа, че Дунава рядко блесва пред погледа на запътилия се към дивия изток. Пеликани има само във въображението на пътуващия - преди години снимах езерото Сребърна и успях да запечатам водното око, тръстиките, камъша,

обаче пеликани - никакви. За сметка на това, цяла крайдунавска Добруджа е осеяна със скулптури на пеликани - кацнали, в полет, умъдрени, навирили клюнове и т.н. Циганите задигат бронзовите птици, но нови прелитат и кацат на нови места - няма край тази пеликанова симфония.

Силистра е класическа провинция. Там времето е замръзнало в безвремие, расте трева висока и прашна, нисичките тераси са обрасли волно с лози, носят се домашни миризми, казани с компоти къкрят между блоковете, деца играят и кряскат до среднощ. Цари уют и интимност, хората се познават, заедно висят по пейки и кафенета - а кафенетата на Силистра са много приятни, винаги са на две крачки, винаги са по път, сто на сто има място за теб и сервитьорката знае предварително какво ще поръчаш.

Такова едно кафе е "Мартини"-то на централния пасаж - бившата сладкарница "Силистра", бившето кафене на Блага Вайзе, която навремето внасяше за него прочутото кафе Чибо. Лято е; рони се цветен прашец върху масичките, пъстра сянка е, наблизко бълбука шадраван; кафето е с много сметана, отвсякъде ти кимат познати и приятели, някои сядат на масата ти, поръчват нови кафета, после си тръгват, други пристигат, появяват се конячета, цигарки, сладоледи, съединяват се маси, тътрят се столове, идва сервитьорката от новата смяна, слънцето се мести, а с него и сянката. Така се движи времето в малкия град - чрез масичките в кафенетата си, чрез сенките и облаците си.

Движи се времето - почти незабележимо - и чрез голямата река, на чийто южен бряг е клекнала Силистра. Толкова е широк Дунава при Силистра, че се е разлял като залив, щедро е разточил ръкави край обрасли в млади гори острови - нататък, нататък текат мързеливо водите му, към делтата му в румънските земи.

Безлюдни са бреговете на голямата река; вярно, по горното течение се мержелеят металните чапли на пристанището, но през самия град Дунавът тече необезпокояван от индустрия и човешка суетня. Северният бряг, откъм Румънско, е покрит с гори; южният бряг е градския парк на Силистра, тук светят в охра камънаците на стари крепостни стени от римско време. Понякога минава рибарска лодка, понякога дълбачката за пясък започва да дудне равномерно, на опустялото пристанище за пътнически корабчета дрънчат само черпаците за шкембе чорба.

*“Минава птица и минава облак,
почти докосват тищината обла
с прозрачни сенки. Слънцето минава.
Особената светлина остава.*

*Минават дъждове, минава вятър
и всичко по реда си на земята.”*

Когато над Дунава минават дъждове - дори да е съвсем кратко пролетно приросяване - е удоволствие да си под тръстиковата козирка на ресторант “Дунав”, точно над ленивите зелени води, в които потъват дъждовните капки.

Обикновено се яде риба на тази тераса; всъщност, целият център на Силистра е умирисан свойски на печена скумрия. Миризмите долитат от пазарчето; отвъд сергиите му се вихри

оживена бира-скара, тук се пекат прочутите в цяла България кебапчета, а в съседство с тях и споменатата риба. Лъщят масите, пени се запотената бира, премятат се люти чушки от туршия, цвърчат скарите, гъста димилка се къдри към небето и кара дори ниските облаци над Дунава да се облизват.

Дунавската градина има централна алея, детска площадка, фонтанче с жабчета, вездесъщите бронзови пеликани и дори паметник на Лев Николаевич Толстой, минал навремето през Силистра, но очарованието ѝ е в развалините на старите крепости, които се вият като двугърби камили край бреговете на Дунава:

*“...и дремят дни велики
край сънно мътен гъсталак
от тиня и тръстики.”*

Дали са били велики дните на старите римски крепости, от които сега са останали само тревясали руини, не се знае; обаче, доста самоуверени трябва да са били дните, когато е строена турската крепост над Силистра - Меджиди табия.

Тя не е в развалини; напълно запазена е, ако и селяните от близкото Калипетрово да са мъкнали добре одяланите ѝ камъни за градежи на курници и сайванти през последните сто години. Строена е по немски тертип, линиите ѝ са изтеглени с геометрична точност, стените ѝ са идеално прави, блокчетата ѝ се напасват перфектно като ноти в партитурата на немска фуга, изсвирена от ръцете на безименен балкански майстор-строител. Бурна история има крепостта, попадала е ту в едни, ту в други ръце през поредицата от руско-турски, балкански, междусъюзнически и световни войни. В колекцията ѝ мирно съжителстват немски каски с турски револвери и ятагани; по стените ѝ още личат изровените дупки от гюлетата на обстрелвалите я топове.

Не само че са запазени стените на крепостта, ами и вътрешната ѝ архитектоника е останала почти непокътната, тъй че посетителят с право може да изпита детинска радост от всичките ѝ секретни входове и изходи, тайници, скривалища, двойни стени и задушавачо тесни пасажи с неочаквани развръзки - като лабиринта на Минотавъра е силистренската Меджиди табия! В полукръг се извива гръбнака на централното ѝ тяло - тук са били спалните на защитниците на крепостта. Вътре е прохладно, направо студено за летен ден; сводовете са масивни и тежки, вие се коридорът край поредица от ветрилообразни ниши от едната страна и вдълбани прозорчета от другата.

Крепостта е възстановявана скоро, с пари на Европейския съюз, иначе преди това спалните са били свърталища на наркомани. В бяло светят стените, мирише на прясна мазилка - и някак навява на манастирско шушукане този прохладен, извит в полукръг пасаж. Сякаш оттук са минавали монаси, а не войници, сякаш под сводовете му са звънтели православни песнопения, а не подковани ботуши и тънки саби.

И сякаш в нишите са отлежавали бъчви с гъсто манастирско вино...

Душата на Силистра е в нейните румънски къщи.

До 40-те години на двадесети век Силистра, ако и изконно българско селище, е била румънска територия, така както в Румънско е била и онази бяла вила с минаре по северното Черноморие, която е известна като двореца на румънската кралица Мария.

От румънците са останали румънските къщи - тези тежки бисери на влашката архитектура, тези тумбести гнезда на богати чокои, клекнали като патици по сенчестите улици край бреговете на Дунава. Най-ефирната им посестрима е вила Конха, непосредствено до Дунавската градина, а най-богато украсената е сградата на

бившия пионерски дом (понастоящем детска градина). Тук влизат десетки лични сгради, ползвани за обществени нужди, както и безброй стари къщи между реката и центъра, оставени да се рушат и изчезват полека от битието на Силистра. Никой не се интересува от тях, гаснат си мърцина еднокатни и двукатни домове по тихите, напоени с липов мирис улици. Изтърбушват се дълбоките покриви, пропадат приказните капандури с малките си покривчета, къртят се вълнистите дървени стрехи, лющят се ‘веждите’ на корнизите, белят се мазилки, пиластри и стълбища.

Казват, че старите къщи са с дебели стени - лете са прохладни, а зиме са топли; по прозорците им можеш да редиш два реда саксии, а по таваните им да разиграваш куклени театри.

Странна драматургия се разиграва в дворовете им сега. Бедността е принудила съжителството на различни наематели - един е пристроил стъкло предверие към официалния вход и го е накачулил с всевъзможни дрипалаци, друг е изкормил бивш прозорец за да отвори страничен вход, трети се е почесал и е решил, че таваните са прекалено високи, та е стъкмил два етажа от един с помощта на криви ламаринени стълбища. Тук дреме мотоциклет по капли, там домати цъфтят в лехички, прани гащи се веят над строшени стъкла и ръждиви работилнички от подръчни материали.

Как се купува такава къща? На части, от кого, има ли съгласие между наследниците? Мизерията е фрагментирала някогашните богати еднофамилни къщи и е видно как фрагмент срещу фрагмент воюват в горчив конфликт между бедни и озлобени наематели.

Като гнили кайсии се скапват старите къщи в ленивото безвреме на обезлюдена Силистра. Накрая и за ракия няма да стават.

С шуменската механа “Поп Шейтановата къща” започва улица “Цар Освободител” - улица на механи, композитори, художници, архитекти и писатели - изобщо, царство на бохемата. Като таен хералдически знак се зеленее тънко дръвче на покрива на Поп Шейтановата къща; пробило е то тежките зеленясали плочи, намерило е пръст върху гредоредата и е развяло листа като знаме на вечния, въвиращ се къде ли не живот. До него китно коминче свирука с пушека от кухнята на механата, долу се леят ракии над шопски салати, агнешки чревца и пържолки.

Където и да обърнеш поглед в България, все тази картинка на рошава природа редом до вчесан порядък, от който, като в чуден кръговрат, наново започва да кълни хаос. И тъй, хаос и порядък, живот и смърт в хармония и благозвучие са съчетани. Нашите поети отдавна са забелязали това библейско единство на противоположности и са го отразили в стихове - като тези на Иван Методиев:

*“Поле, поле, безгрижен кръговрат
от прости вещества. В дълбочините
на мъртвите пулсиращия свят,
а горе пеперуди сред тревите.”*

Искам тук да предложа един малко по-философски ракурс. Тъй като в България грижовната човешка ръка не успява да се протегне навреме и да изкорени в зародиш кълния хаос, то това позволява да стане видим контрастът между човешки ред и божествено безредие, между спретнатата къщурка и дръвче на покрива. Първата реакция е, че дръвчето трябва незабавно да бъде изкоренено. Освен че е белег на занемара (спомнете си навремето скандала с брезичката, растяща на покрива на софийската минерална баня), това природно явление ще доведе до разбиване на покрива и сгромолясване на цялата постройка. Извън този инженерен поглед в бъдещето обаче, извън дори раздраждането на чувството ни за ред и спретнатост, дръвчето всъщност изглежда да си е съвсем на мястото. Втори поглед - да го наречем по-релаксиран, по-интуитивен - и хоп, фиданката е оневинена, оправдана и изкупена от едно по-дълбоко ниво на съзнание. Доста по-дълбоко от делничния ни, раздаващ присъди на всяка крачка ум.

И тогава става понятен Ницше, който казва в “Раждането на трагедията”, че естеството е оправдано единствено като естетически феномен. Естетически, тоест като обект на изкуството, като арт-феномен, а не като морален феномен. Не като нещо, което трябва да се напасне към Аполоновите норми за хармония и ред, за точно предписана орбита, а като Дионисиева вакханалия от форми във взаимно преливащи се проявления.

Творците схващат интуитивно тази мъдрост, изказана концептуално от философа. Чисто подсъзнателно творецът се бунтува срещу клопката на обществото да го заключи в задушавашо тесния периметър на нормите за приемливо и неприемливо, за красиво и грозно - всъщност, този периметър е толкова тесен, че се налага постоянно да се издават присъди. Човешкото животно може и да не съзнава в какъв жалък и дребнав съдия го е превърнало обществото, но творецът съзнава - нещо повече, той прави опити да

надскочи този периметър и да оправдае съществуването като естетически феномен, превръщайки се от обществен съдия във всемирен състрадателен адвокат.

Ето го Радичков - предпочитайщ развалините, защото в тях "обитава трагедията" (а трагичният светоглед е изкупителния светоглед в противовес на оптимистичния светоглед на модерния човек, който орязва битието и запазва от него зализаната и гримирана половина, лишена от драма и дълбочина). Радичков, възторгващ се пред хаотичните дисонанси на изоставеното гробище - колкото по-изоставено, толкова по-разведено с Аполоновата норма за гробищна подреденост и толкова по-близо до Дионисиевото ликуване на побеснялата природа. Защото в действащото гробище властва смъртта, а в изоставеното триумфира безсмъртния живот.

Художниците, редом с писатели и поети, също се борят с това вътрешно раздвоение на съдещо социално животно и оневиняващ естеството творец. Ето какво казва в интервю художника Никола Манев, който живее в Париж, но всяко лято се прибира в България да рисува - вероятно, подмамен от онзи неспокоен балкански контраст между ред и безредие:

"Селата са един век назад. Като художник това ми харесва, защото си търся сюжети. Обичам старите къщи. Но от социална гледна точка, трагедията е голяма."

На крачка е Никола Манев, само на един косъм разстояние от приемането на тази трагедия като присъща за естетическия феномен, като негов хералдически герб. Радичков вече е направил тази крачка с предпочитанието си към развалините пред самодоволството на завършеното дело. Това не означава, че е застъпник на разрухата, а нещо много повече - че я приема като част от живота, оневинява я, изкупва я и я качва на пиедестала на изкуството.

Иска се наистина голямо сърце да оневиниш живота в неговата цялост. Не са много творците, способни на такава щедрост и душевно благородство, но все пак това е белега на истинското изкуство:

Да се превърнеш от съдник в изкупител.

Откритието ми на българския артистичен хоризонт за 2003-та година се казва Екатерина Йосифова.

Четох ранните ѝ стихотворения преди да тръгна за България, а късните ѝ - след като се върнах. Впоследствие, два различни образа добиха очертания в мен - ранната и късната Екатерина Йосифова.

Поетесата е родом от Кюстендил, завършила е руска филология в Софийския Университет, работила е като учителка - вероятно в родопските села или градчета. Ранните ѝ стихове - от края на 60-те и началото на 70-те - ухаят на карловски рози, на ябълки от студентски бригади; в тях има и стръкче здравец, и кичур от къпина, и коза червеноока, и диря на видра, и връзка тъмни едроглави рибки. Те отразяват естетически едно вече изтляло време - или по-точно безвреме - това на социализма. Арената им е Южна България - Кюстендил, Карлово, Земен, родопските села, Черноморието на юг от Ропотамо. Даже и там, където няма пряк намек за география, се чувства топлия дъх на юга.

И понеже юга за мен е свързан с летните ваканции - тези бели лястовици на детството - то аз откривам в ранните стихове на Екатерина Йосифова отпечатъци на спомени за Южното Черноморие, за екскурзионните летувания в Родопите и Средна гора, за пътувания до манастири, за безгрижни летни игри.

Ето го спомена за едно градче на юг от Ропотамо:

*“Там имаше
няколко къщи с тихи топли зидове,
бадеми и акациевы храсти над оградите,
момчешки стъпки и разрошени врабчета
в червеникавия прах.”*

А това е Земенския манастир... пак през лятото:

*“Когато по пладне спирам
в сянката на манастира ти,
ленива, топла и бедна,
усещам, че ме гледа,
някъде отвисоко
само една коза червеноока
и олющена светица
с кръгло око на птица.”*

Родопите с техните унесени в кротка дрямка помашки селца:

*“С камиони се прикя изнася,
от тютюна, с тютюна,
младостта идва и си отива,
не краде никой прозорци от празните къщи,
край сънливите вирове
съхне диря на видра.”*

В тези уютни кътчета, заспали провинциален сън, често играят деца. Ето как играят циганчетата от едно родопско тютюнево градче:

*“В такива юлски вечери
от циганските къщи се надвикват
докрай засилените радиоапарати.
Децата пеят с тях и вън, и вътре
(прозорците са ниски и отворени.)*

Любимата игра на дечурлигите е играта на партизани и фашисти:

*“Фашистите са зли, добри са партизаните” -
уроци за игра край плочи от гранит
сред шарени градини, върху комшийски зид.
“Дори да те боли, стегни се и мълчи.”
“На всеки километър” отчаяно запял
преглъща драскотините
човек на три години.”*

И сякаш чрез игрите на лирическите герои аз се връщам в собственото си детство - поляните, белите парички, венчетата от цветя, гирляндите от есенни листа:

*“Моята малка дъщеря
танцува на едно мъничко късче
пролетна земя -
малко трева, малко бели листенца от сливата,
две-три глухарчета.”*

Спомени за зимните пътувания по студентско време - тези дълги семестри и януарски сесии:

*“мокросиня чакалня -
и начало на нещо:
влак за дълго пътуване,
рейс за мойто пътуване,
дъвчат схванати челюсти
кифли лунно студени и бели.”*

Или за летните студентски бригади:

*“Свири-преграква в шест камионът
от моите студентски бригади.”*

Или пък за юнските привечери в лозята зад блока ни - чуруликането на барата край пътеката, мириса на маточина, светулките в тъмното:

*“Ново диво лято
пак си губи времето
да ме мами с маточина*

някъде в джендема.”

Ако се опитам да обясня с какво ме привлича ранната Екатерина Йосифова, то няма как да подмина силата и релефността на спомените ми от онова време - времето на социализма, времето на моето детство, времето на летуванията с майка и татко, на търкалянето сред глухарчета и сливов цвят, на игрите сред гранитни плочи и комшийски зидове, на ученическите бригади и студентските сесии. Много конкретни и земни са тези стихове, топлина и уют лъха от тях и няма и намек за раздиращи страсти, за тъмните бездни на себеотразяващото съзнание, в които толкова често и банално пропада лирическият герой на повечето поети.

Но колко е загадъчна късната Екатерина Йосифова в сравнение с ранната.

Тук централен образ е къщата - тя е епицентър на кръговрата на нещата вън и вътре; прозорците ѝ са отворени (като в циганските къщи в Родопите) и през тях външният и вътрешният свят преливат мистично един в друг. Пак има уют и интимност, пак има жива и топла конкретност, но вече с метафоричното було на едно философско осмисляне на живота. Разликата между ранната и късната Екатерина Йосифова е разликата между детството и зрелостта - образите са сходни, но посланието е различно, много по-дълбоко. Игривият извор на наивната младост вече се разлива като река, която знае и прииждащи порои, и пресъхнали корита. Извора, вира, карста, реката, езерото - ето друга основна тема в късната Екатерина Йосифова. Движението на природните стихии в циклична неизбежност - дъжд и сняг, вятър и облаци, киша и жега. Едно особено усещане струи от тези стихове.

Усещане за вечност.

То се постига с няколко интересни похвата, които ще се изкуша да нахвърля. Най-чест е индиректния похват: чрез движението на битието около естествения си център - този на наблюдаващия лиричен герой. Битието се движи чрез природни сили (кръговратите на стихииите, течението на реката като метафора на вечноменящия се живот), а също и чрез историческия, линеарен бяг на времето - тук символите са “архитектурни”: олтари, огнища, замъци, колиби, руини, съсипни. Другият начин да се внуши вечността е директния - посредством спокойното и вгълбено съзерцание на наблюдателя. И третия - чрез 'онтогенетичните спомени' за еволюцията на индивида; тук Екатерина Йосифова си 'спомня' как е била глина «за свирка и за стомна».

Каквито и да са похватите, усещането е постигнато. А с него и една от основните и най-древни функции на изкуството въобще - да

осмисли човешкото битие не като персонален и напълно уникален низ от лични спомени (както превеждам за себе си ранната Екатерина Йосифова), а като безспирен поток от менливи феномени, зад които струи вечният, неразрушим и имперсонален Живот.

Ето и подбрани отломки от късната поезия на Екатерина Йосифова, които ще си позволя да нарека Етюди на вечността:

1.

*Беше киша и град, беше жега и суша.
Всичко беше и всичко отмина.*

2.

*Минава птица и минава облак,
почти докосват тишината обла
с прозрачни сенки. Слънцето минава.
Особената светлина остава.*

3.

*Тук сега стоя, единствен
свидетел на своя единствен живот.
Реката
завива, мярват се предишни брегове,
нежна светлина, която
се разтваря в здрача.*

4.

*Само водата се премества, сухи корита
изровени някога от порои любов.
Трябва ли да измина всичките,
за да знам къде водят?
Трева расте, трън расте, космична буболечка крачи.*

5.

*Над къщата обла грее слънце, хладнее луна,
свири вятър, вода се полюшва в огромното блюдо,
всяко нещо ту спи, ту си търси храна,
а човекът е нервен, постигнал поредното чудо.*

6.

*Селце на хълма - къщи посъбрани, -
приспивано от дъжд, от сняг приспано,*

*люляно в люлката на маранята,
загръщано от своя смъртен вятър...*

7.

*Над къщата обла дъжд вали, сняг вали, падат
сажди,
неспокойни ята падат есенно в здрача,
пада семе и никне или погива от жажда,
а човекът е нервен с поредната своя играчка.*

8.

*През лятото, през лятото. А лято е сега,
премина дъжд, гръм отгърмя и разцъфтя дъга.*

9.

*Минават дъждове, минава вятър
и всичко по реда си на земята.*

10.

*В картофената нива на живота се извива яко
на днешната ни работа гръбнакът,
вечеря сладка и легло за галене откроя чакат.*

11.

*Върху поломено величие
пораснала
сиромашия.*

*Колиба върху замък
върху олтар -
огнище.*

12.

*В дома без покрив и стени
отдъхват кротко миналите с бъдещите дни.
Над съсипни веселие кълни
и виното на спомена сладни.*

13.

*За миг почти успявам да си спомня
как глина бях - за свирка и за стомна.*

14.

*твърде тесни тела
препълвани от бездънни извори
несвършващи сънища
несвършваща песен*

15.

*Човек почти узрял седи, почти спокоен.
Не може вече да забрави празния небесен поглед.
Не може вече мигаща следа да го повика.*

16.

*По бреговете му, обрасли с клек,
почти личи пътека на човек.
Понякога по нея идва, само
да поседи накрай деня на камък,
да помълчи в сиянието няма.*

17.

*Не че му омръзна градината,
от време на време се връща в нея.
Ябълките са вкусни и толкова.*

18.

*Вън отново се смениха сезоните, вътре
каквото пазех, изветря или се вкисна.
Вън осемгодишните
тичат около нас като около пънове.*

19.

*А истината е на мястото си,
все ѝ е едно къде се спъваш,
равнодушно чака.*

КРАЙ